

InfoMigjorn

Butlletí digital
sobre llengua
catalana

Núm. 1.356

19 de desembre del 2017

SUMARI

- 1 Gabriel Bibiloni ▶ Els hispanismes de Nadal
- 2 Eugeni S. Reig ▶ Lèxic relacionat amb Nadal: donar els dies, maixela, pandorga i tarongeta
- 3 Manuel Cuyàs ▶ Traducció
- 4 Josep Lacreu ▶ El pesebre
- 5 Jordi Badia i Pujol ▶ Estacamaquí
- 6 Ramon Torrents ▶ S'acosta Nadal
- 7 J. Leonardo Giménez ▶ Un Nadal, però llarg
- 8 Antoni Llull Martí ▶ Els noms de la festa de Nadal. Neules i torrons
- 9 Màrius Serra ▶ El "cagatió" no existeix
- 10 Víctor Pàmies i Jordi Palou ▶ Per Nadal, cada ovella al seu corral · Per Santa Llúcia, un pas de puça...

Bon Nadal!

El pròxim número d'InfoMigjorn el publicarem el 2 de gener

InfoMigjorn és un butlletí setmanal que recull informacions d'actualitat sobre llengua catalana.

ISSN 2462-7003 Elaborat i distribuït per la Xarxa de Mots

Subscripcions: <http://migjorn.cat/alta.php> Adreça de contacte: infomigjorn@migjorn.cat   @InfoMigjorn

1 Els hispanismes de Nadal

Gabriel Bibiloni @bibiloni

El blog de Gabriel Bibiloni, 25/12/2016

<http://bibiloni.cat/blog/?p=2473>

Els dos clàssics són *Nit Bona* i *Nit Vella*, esguerros que són calcs bàrbars dels espanyols *Nochebuena* i *Nochevieja*. També són els més combatuts per tots aquells defensors de la genuïtat lingüística en classes de llengua, articles de divulgació i xarxes socials. Com que a hores d'ara tothom ja sap, malgrat que encara hi ha díscols que no en fan cas, que en català s'ha de dir *nit de Nadal* i *nit de Cap d'Any*, no en direm res més i dedicarem el temps a parlar d'altres hispanismes menys combatuts i menys visibles.

Un de molt estès, al qual hauríem de fer guerra sense treva, és el fet de fer precedir el mot *Nadal* d'article determinat. En català *Nadal* va sense article, igual que *Cap d'Any*. Però com que en espanyol diuen *la Navidad*, de fa temps se sent i es veu escrit profusament *el Nadal*: «celebrar el Nadal», «ens agrada el Nadal», «la música del Nadal», «enguany el Nadal cau en diumenge» i tot el que vulgueu. Aquest ús, d'origen més llibresc que popular, deu tenir una certa antiguitat: el mateix Pompeu Fabra, a l'entrada *Nadal* del seu diccionari escriu «**per Nadal cada ovella a son corral** Expressió per a indicar que el Nadal s'ha de passar en família». Amb tot, cal que ens guiem per la llengua viva, i la llengua viva de la gent de parla més genuïna diu fixament *Nadal* sense article. Al diccionari Alcover-Moll podem veure que totes les citacions i tota la fraseologia ens mostren un *Nadal* sense article. Sense article ho diu absolutament tothom a les Illes Balears, on si algú digués «es Nadal» seria vist com una mena de deficient lingüístic. El gran problema és que als mitjans de comunicació hom diu *el Nadal* de manera compulsiva. Per començar, en els mitjans públics, com TV3 o Catalunya Ràdio, que són els que haurien de donar més llum i no en donen gaire. No estam d'acord amb la fitxa de l'[És a dir](#), que accepta *el Nadal* quan fa de subjecte o complement, amb valor conceptual. Això és simplement seguir l'ús espanyol. Cal observar que en francès es fa tal com proposam aquí. Amb tot, és normal de dir *el Nadal* quan està definit per un determinant particular. Per exemple, direm *el Nadal de l'Edat Mitjana* igual que diem *la Barcelona dels nostres avis* (però no direm mai *arribam a la Barcelona*). Bé, ja ho hem dit. I sabem que, lamentablement, els mitjans de comunicació continuaran amb l'article, amb tota la passivitat dels correctors, que, com se sap, no posen gaire entusiasme en el combat de la interferència espanyola.

Més grotesc és *els Nadals*, que diuen persones encara més castellanitzades. Calc de *las Navidades*, un fruit de la tendència de l'espanyol a usar en plural paraules o expressions completament singulars (vegeu aquest [article](#)). Aquest error no es limita a *els Nadals*, sinó que n'hi ha casos menys visibles: menjar o comprar *els torrons* o menjar *els raïms* la nit de Cap d'Any. El torró és una cosa no comptable i per això cal dir *el torró*, encara que en comprem moltes barres de diferents marques; també comprem *el vi* i no *els vins*, per moltes ampolles de marques diferents que comprem. I *el xampany*. A propòsit, si voleu ser perfectes no digueu mai *cava* (i si no ho creieu, llegiu aquest [article](#)). Pel que fa al raïm, el que molta gent menja la Nit de Cap d'Any —jo mai— són dotze grans de raïm; per tant, mengem *el raïm*. L'error ve de calcar l'espanyol (*las uvas*), en què *uva* significa gra de raïm. Ja entrant en el terreny de l'esbojarrament, hem sentit alguns mallorquins dir *ses uves*, però això millor que ho oblidem.

Un altre hispanisme poc advertit és *pare Noel* (o, més ridícul, *Papà Noel*). Més exactament és un gal·lohispanisme, és a dir, un terme francès agafat de l'espanyol, l'única llengua de l'entorn que no ha traduït el sintagma francès utilitzant l'equivalent de *Noel* (Nadal). Els italians en diuen *Babbo Natale*, els portuguesos, *Pai Natal* (però els brasilers, *Papai Noel*), i en anglès, malgrat el predomini de *Santa Claus*, també existeix *Father Christmas*. Ja haureu pogut endevinar que proposam que en català es digui *Pare Nadal*.

També són hispanismes les paraules *betlem* i *pessebre*, per a designar la representació del naixement de Jesús, però d'aquests no en farem cap problema, llevat de la grafia de *pessebre*. Aquestes representacions, d'origen franciscà, es difongueren en el nostre país en el segle XVIII a les esglésies i palaus, i en el XIX o potser XX a les cases particulars. Si miram l'historial lexicogràfic veurem que el primer diccionari espanyol que recull *belén* amb el sentit de la dita representació és del 1869, i el primer que recull *pesebre* és de 1917 (i encara per a indicar només que *pesebre* s'usa a Colòmbia com a equivalent de *belén*). Amb tot, *pesebre* en espanyol ha de ser més antic. Són, en tot cas, paraules modernes, i incorporades al català en època en què l'espanyol ja regia els nostres neologismes. *Pesebre*, deriva del llatí *praesepe* o *praesepium* (de *prae*, 'davant' i *saepire*, 'cenyir'). El terme significava originalment 'clos per als animals' i després significà 'menjadora'. Com que Jesús va néixer dins una menjadora, segons les fonts catòliques oficials, és comprensible que les representacions del naixement agafassen aquest nom: *presepe* o *presepio* en italià, *presépio* en portuguès i *crèche* en francès, que és paraula de la mateixa etimologia que la nostra *grípia*, és a dir menjadora (del fràncic *krippia*, que també dona l'anglès *crib*). En català el nom de la menjadora és *pesebre*, amb essa

sonora, com correspon a l'etimologia, però el mot només s'usà i s'usa al País Valencià, i, segons Coromines no és català sinó mossàrab. Del valencià (apitxat o no) hauria passat a l'espanyol, d'Espanya i d'Amèrica, en el segle XVIII, degut a la rellevància dels artistes valencians que feien i exportaven les figures. És només una hipòtesi, car el fet de dir *pesebre* a la representació del naixement també podria ser una creació espanyola (paral·lela a la italiana, la francesa i la portuguesa). En qualsevol cas, el català del Principat ho agafà de l'espanyol, amb essa sorda i no sonora, com exigeix l'etimologia i la pronúncia no apitxada per al nom de la menjadora que fan els valencians. Amb encert el diccionari Alcover-Moll dóna preferència a la grafia *pesebre*. A banda d'això, l'espanyol és l'única llengua que també designa la representació del naixement de Jesús amb el mot *belén*, metonímia del lloc on va néixer Jesús. I de l'espanyol l'ha agafat el català de Mallorca (*betlem*).

Per a acabar no serà sobrer de recordar que els protagonistes de la festa del 6 de gener són els *Reis d'Orient*, o, més aviat, *els Reis* i res més, però no *els Reis Mags* ni *Màgics*. I que en les felicitacions de Nadal els catalans desitjam *bon Nadal* i no *feliç Nadal*, com desitjam *bon viatge* i no *feliç viatge*. Nosaltres pensam més en la bondat de les coses que en la felicitat, tot i que tampoc no es tracta de perseguir el mot *feliç*. Pot anar bé per a combinar: *bon Nadal i feliç any nou*. Doncs això.

PS. Permeteu-me de dir que *nadalenc* sembla un calc de *navideño*. L'espanyol és l'única llengua que fa un adjectiu a partir de la paraula que designa Nadal. De *Pasqua* no hem fet *pasqüenc*.

2 Lèxic relacionat amb Nadal: donar els dies, maixela, pandorga i tarongeta

Eugeni S. Reig

El valencià de sempre (Alzira: Bromera, 2015); *El borum i els gospins* (Ajuntament d'Alcoi, 2017)

donar els dies

Visitar familiars i amics per a desitjar-los que passen unes bones festes de Nadal. *Demà anirem a casa dels padrins a donar-los els dies*. Conec aquesta expressió del parlar d'Alcoi, a on és d'ús habitual. Un collistaire de Migjorn m'ha informat que als Poblets, Ondara i Pedreguer (Marina Alta) també ho diuen.

El DCVB, en l'entrada *dia*, trobem: «Festa del nom o del natalici de qualcú. “Demà són els dies del meu pare”. *Donar els dies* a algú: felicitar-lo per la festa del seu sant o del seu natalici. Som anat a donar los dies a Bartomeu Serra, doc. a. 1787 (Boll. Lul. xxv, 149).»

Aquesta accepció que dóna el DCVB de felicitar algú el dia del seu sant o de l'aniversari del seu naixement no és coneguda en valencià, almenys actualment.

En valencià també es diu: desitjar bones festes

La llengua estàndard sol emprar: desitjar bones festes

En castellà es diu: *felicitar, felicitar las fiestas*

maixela

Manoll d'espígol que els xicons duen encés per Nadal quan van per les cases cantant i demanant les estrenes i que fa un fum aromàtic i molt espés.

Aquest antic costum, residu de l'ancestral ritus pagà de celebrar l'arribada del solstici d'hivern amb una processó en la qual es duïen manolls d'herbes seques encesos a fi que feren fum, encara era viu, fins fa pocs anys, en diverses poblacions del migjorn valencià i, actualment, encara sobreviu en alguns llocs.

Joaquim Martí Gadea, en el seu llibre *Tipos, modismes y còses rares y curioses de la terra del Gè*, explica aquest costum en l'apartat “Jamèles (les) de Nadal”, és a dir, ‘les xameles de Nadal’, que comença amb la frase següent: «Son manolls d'espígol sech, dits en atres pòbles maisèles». Manuel Sanchis Guarner, en un article que va publicar en el diari vesperí *Jornada* de la ciutat de València el 18 de desembre de 1962, va escriure: «els xiquets d'Alcoi s'allumenaven amb uns manats d'espígol sec, anomenats maixelles». Joan Coromines recull el mot en el seu DECat, en l'entrada *maissela* (o *maixela*) o *jamela* (vol. V, pàg. 374). Jordi Colomina, en el seu llibre *El valencià de la Marina Baixa*, en l'entrada *xamela 1* (pàg. 343 a 345) fa un estudi molt interessant i molt complet de les paraules *xamela* i *maixela* i de la seua etimologia, però el fet que diga: «La variant *maixela*, de la qual caldria confirmar l'existència...», em fa pensar que no l'ha oïda mai i pense que Sanchis Guarner i Joan Coromines tampoc la varen oir mai. I la veritat és que no és fàcil sentir-la. Jo només l'he oïda a Almudaina, encara que pronunciada ‘maixala’. Sens dubte, Martí Gadea, a finals del segle XIX, encara va tindre la sort d'oïr-la.

En valencià també es diu: aixama, manoll (o garba) d'espígol, xamela

La llengua estàndard sol emprar: manat (o feix) d'espígol

En castellà es diu: *manajo* (o *haz*) *de espliego*

pandorga

Instrument rústic musical que consistix en una pell tensada, col·locada sobre la boca d'un recipient, amb una canya fixada en el centre que, en ser fregada amunt i avall amb la mà humida o amb un drap banyat, produïx un so fort, ronc i monòton. Tradicionalment s'ha usat per a acompanyar les cançons de Nadal.

Els valencians, per a denominar aquest instrument, empren les paraules *pandorga* i *simbomba*.

Tenim la dita: «Qui calla atorga i toca la pandorga.»

En la *Cançó de Serafí* del dissabte 30 de desembre de 1972, titulada *1973* –poemeta que Joan Valls va escriure a darreries de 1972 per a donar la benvinguda a l'any nou, 1973–, i que també podem trobar en el llibre *Cent serafins* (pàg. 131), llegim:

Si l'any nou la pau atorga,
durà a tots un poc d'amor
i fregarem amb fervor
la canya de la pandorga.

En la novel·la *Sense la terra promesa*, d'Enric Valor, podem llegir:

Per fora, malgrat el fred, es sentien les cançons de les colles d'infants que havien gosat a eixir a arregar menges nadalenques per cases d'amics i coneuts i a visitar betlems i tocar-hi la pandorga.

La nadala «La Pandorga», pròpia de la comarca de l'Alcoià, diu així:

La pandorga és un perol,
el reclam un tros de llanda,
la pell és de conill
i lo que furga un tros de canya.
La pandorga està borratxa
i qui la toca també,
i els fadrins que van en ella
no valen un dihuité.

En el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, en l'entrada DIVUITÈ O DEVUITÈ, trobem: «Moneda antiga valenciana que valia divuit diners de plata. Les tomates no són cares | quant a trompicons ni ha, | mes al començ... una tomata... un dihuitè fan pagar, Ros Rom. 94. La guitarra està borratxa | i qui la toca també, | i els fadrins que van en ella | no valen un dihuité, cançó valenciana (ap. Martí G., Tip. mod. ii, 89). Si'ls dixes marcar li donaré un quinet.—Ni tampoc per un diuité!, Guinot Capolls 59.»

Com podem observar, els versets que Joaquim Martí i Gadea arreplega en el segon volum del seu llibre *Tipos, modismes y còses rares y curioses de la tèrra del Gè* (València, 1918, pàg. 89) són idèntics a la segona estrofa de la cançoneta de Nadal que he transcrit, nadala que encara és coneguda per terres alcoianes, amb l'única diferència que Martí i Gadea, en lloc de *pandorga*, escriu *guitarra*.

El Grup de Danses Carrascal d'Alcoi va publicar a darreries de l'any 1998 el CD titulat *L'asguilando (Cançons populars del Nadal alcoià)*. En el prospecte amb les lletres de les nades que acompanya el CD apareix la segona estrofa de «La Pandorga» escrita de la manera següent: «La pandorga està borratxa / els qui la toquen també. / Els fadrins que van en ella / no valen un divuitet.» Les diferències respecte a la versió original es deuen, sense cap mena de dubte, al fet que la lletra de la cançó ha estat arreplegada de la llengua viva, transmesa per tradició oral de pares a fills i, per tant, s'han produït alguns petits canvis al llarg del temps. El fet que la paraula *dihuité* aparega grafiada *divuitet* de manera incorrecta és perquè, al desaparèixer la moneda en qüestió de la memòria col·lectiva i oblidar la gent el significat del nom de la moneda, es va deformat la manera de pronunciar-lo i ara, qui ha transcrit la lletra de la nadala de la llengua viva, ha grafiat el vocable com li ha paregut millor, sense saber quin era el significat d'allò que escrivia.

El DIEC2 no recull la paraula *pandorga*.

El DNV de l'AVL recull la paraula *pandorga* que remet a *simbomba*.

NOTA: Un dihuité era una moneda de plata creada durant el regnat de Joan I el Caçador a darreries del segle XIV. Es va encunyar i utilitzar en el Regne de València de manera ininterrompuda durant més de tres segles, des de la seua creació fins a la promulgació del Decret de Nova Planta a començament del segle XVIII. Duia en l'anvers la cara del rei i en el revers les armes del Regne de València. Equivalia a dhuit diners d'argent.

tarongeta

Massa de magre de porc capolat i pastat amb ou batut, pa arremullat amb llet, joliver, pinyons, escorfa de llima ratllada, canella, sal i, si cal per a fer-ho una mica més compacte, pa ratllat. El capolat de carn, en lloc de fer-se només de magre de porc, es pot fer amb magre de porc i de vedella a parts iguals i, si se'l vol enriquir més, se li pot afegir una botifarra de carn i una miqueta de sagí.

Aquesta és la pilota típica que els valencians incorporem a l'olla o putxero de Nadal. Té la forma i la grandària d'una taronja petita i, per això, rep la denominació de *tarongeta* en una àmplia zona del migjorn valencià que comprén tota la zona valencianoparlant al sud de la línia Biar-Busot i bona part de la Marina.

Josep Garcia Llopis en el seu llibre *Revoltim* arreplega la nadala següent:

Passen bones festes,
festes de Nadal;
bones tarongetes
i un conill ben gran.

En la novel·la *Els països del tallamar* de Joan-Carles Martí i Casanova llegim:

Aquests descendents de moriscs eren plens d'esperits que es dedicaren a trencar llumins per fer creus damunt la sang fresca dels conills i dels pollastres perquè havia de quallar abans de ser menjada. Dins la paella, la fregien amb ceba o pastaven la sang espessa en les tarongetes o pilotes de l'olla.

En *Dalícies: a taula amb Salvador Dalí* de Jaume Fàbrega trobem:

Tot això també es feia al País Valencià, amb la paella, que té variants amb pilotes (o tarongetes, si són més grosses, pastades amb sang, de la Ribera al Baix Vinalopó).

En valencià també es diu: facedura, pilota

La llengua estàndard sol emprar: pilota

En castellà es diu: *albondigón*

Vegeu també, del mateix autor, [Nadal](#) (*El Punt*, 21/12/2009) i [Els Reis d'Orient](#) (*VilaWeb*, 03/01/2015)

3 Traducció

Manuel Cuyàs @ManuelCuyas

El Punt Avui, 28/12/2016

<http://www.elpuntavui.cat/opinio/article/8-articles/1034914-traduccio.html>

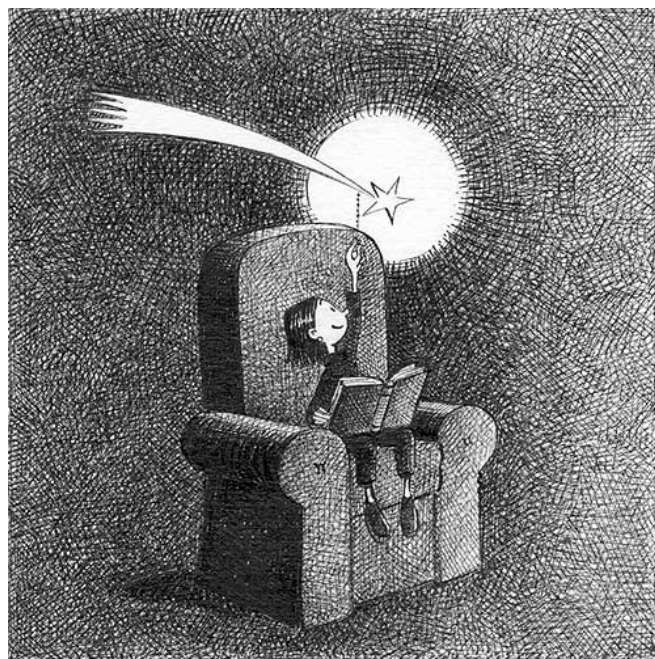
El dia de Nadal vaig voler obsequiar els reunits a taula amb el poema *Nadal* de Joan Salvat-Papasseit imprès en paper, i per la composició argentina i brasilera d'alguns comensals el vaig presentar traduït al castellà i al portuguès. La versió portuguesa l'havia confiada al meu cosí fotògraf Josep Ruaix Duran, que viu al Brasil. De la castellana, me'n vaig encarregar jo perquè no hi veia a cop d'ull cap dificultat.

“Sento el fred de la nit i la simbomba fosca.” Primer vers i primer escull: en català “sento” té el doble significat de “notar” i “entrar per l'orella”, mentre que les altres dues llengües es reserven només el primer sentit. “*Siento el frío de la noche y oigo la zambomba oscura*”, “*Percebo o frio da noite e ouço a cuica escu-*

recida.” El cosí m’alerta: *cuica* és una mena de simbomba, però amb el tambor metàl·lic i restringida al carnaval. Sempre que parles amb brasilers surt el carnaval. Bé, ja ho aclariré als assistents. El pitjor és que el sentit polisèmic de “sento”, que té tanta intenció en l’original, s’ha perdut en una traducció i l’altra. “Sento el carro dels apis que l’empedrat recolza i els altres qui l’avencen tots d’adreça al mercat.” El cosí: “Al Brasil l’api no és ingredient de brou ni amandines sinó un aliment de conills.” També ho hauré de puntualitzar. I “empedrat” és “*paralelepípedos*”, una paraula que ell entén que entrebanca molt la lectura i el recitat... Recordo que al batxillerat passava un llibre d’història de la literatura espanyola que incloïa el *Nadal* de Salvat. “El carro dels apis” era traduït al castellà per “*el carro del toro Apis*”. I això que el llibre era de Guillem Díaz-Plaja, que havia conegut el poeta i havia de saber que el seu univers mitològic no anava per aquí. “Els de casa, a la cuina, amb el gas tot encès, han enllestit el gall.” Descobreixo que José Agustín Goytisolo havia traduït el poema, i hi recorro. Per a ell, “enllestit” vol dir que l’han matat i desplomat, no que l’han deixat condimentat o cuinat, com jo em pensava i el cosí també tradueix. Deu tenir Goytisolo raó perquè immediatament Salvat diu: “i ells recullen les plomes i ja enyoren demà”. També m’havia pensat que el gas era el dels fogons. Goytisolo hi veu el de la llum. És clar: a can Salvat-Papasseit devien valer-se d’una cuina econòmica alimentada amb llenya. Tantes vegades com he llegit *Nadal* i tantes coses que se m’han escapat. Ara afigurin-se poemes o textos més complicats. “*E eles recollem as penas e ja sentem saudades d’amanhã*”. “Plomes” són en portuguès “*penas*”. Diria que al Salvat aquell dia taciturn l’hauria satisfet. “*Saudades d’amanhã*”, també.

El dia de Nadal vaig admirar els traductors professionals, l’ofici dels quals Salvat-Papasseit no va incloure entre els que “són bons perquè són de bon viure”. Au, tradueix això.

[“Nadal”, de Joan Salvat-Papasseit](#)

► Il·lustració de Cristina Losantos

4 El pesebre

Josep Lacreu

Blog *Pren la paraula*, 30/12/2017

<http://red.levante-emv.com/joseplacreu/2016/12/30/el-pesebre/>

Les dualitats ortogràfiques, en principi, no són desitjables; però a vegades, per motius diversos, són necessàries. En alguns casos els dobles responen a una tradició escrita vacil·lant al llarg del temps, com passa per exemple en alguns antropònims del tipus *Helena* i *Elena* o *Esther* i *Ester*, *Jeroni* i *Geroni*, *Ptolomeu* i *Tolomeu*, *Wenceslau* i *Venceslau*. En altres casos es tracta de termes científics que mantenen una doble forma gràfica, una més arrelada en la tradició escrita de determinats registres i una altra plenament adaptada a les regles ortogràfiques generals de la llengua, com ara *ro* i *rho*, *salm* i *psalm*, *tai* i *thai*, *wat* i *watt*, *quilòmetre* i *kilòmetre*. Altres vegades les paraules es bifurquen gràficament per a poder representar lleus variacions de pronúncia; eixe és el cas, per exemple, de dobles com *arraís* i *arraix*, *camamilla* i *camamil·la*, *carrabiner* i *carabiner*, *falleba* i *falleva*, *llessamí* i *gessamí*... Uns parlants ho diuen d'una manera, i uns altres, d'una manera diferent. No té per què haver-hi una forma que siga la bona i les altres necessàriament han de ser roïns. Cada variant té la seua història, una determinada tradició i una extensió territorial, i cada una fa el seu paper. Segons el registre o la varietat dialectal, unes formes poden resultar més adequades que altres en determinats contextos.

I no es tracta tampoc d'una peculiaritat privativa del valencià. En totes les llengües coexistixen dobles formals. En castellà, per exemple, es pot escriure *psicología* o *sicología*, *alhelí* o *alelí*; en portugués, *receção* o *recepção*, *elétrico* o *elétrico*; en anglés, *colour* o *color*, *centre* o *center*. Darrere de cada variant hi ha moltes històries, i cada llengua busca en cada cas la manera més adequada de resoldre la variació natural que experimenten les paraules.

Amb estes explicacions prèvies, fetes amb la intenció de situar la problemàtica ortogràfica en un context global, possiblement s'entendrà millor la dualitat que podem trobar en alguns diccionaris de la nostra llengua entre les formes *pesebre* i *pessebre*. El *Diccionari normatiu valencià* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua ha optat per grafiar la forma *pesebre* amb una esse, mentre que uns altres diccionaris, com per exemple el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, s'ha decantat per escriure esta mateixa paraula amb doble esse: *pessebre*. La història d'esta dualitat és curiosa i ens pot reportar algunes ensenyances.

El vocable *pesebre* prové del llatí *praesēpe*, on ja tenia un significat semblant a l'actual: el de recipient on es posa el menjar dels cavalls, les vaques, les ovelles o altres animals en un estable. Entre els nostres escriptors clàssics és un mot que apareix usat recurrentment: «com lo posà la Verge Maria en lo pesebre, lo bou e lo ase se agenollaren» (sant Vicent Ferrer); «e pervengué a una coveta cavada en la roca, en la qual havia un pesebre hon la pobra gent posaven les sues bèsties» (sor Isabel de Villena); «Y en un pesebre Jesús / està plorant y rahona» (Joan de Timoneda). La paraula *pesebre* encara és ben viva en valencià, i a tot arreu es pronuncia amb esse sonora, llevat, és clar, de l'àrea on es parla apitxat. Tot això —l'etimologia, la tradició literària i la pronunciació actual— ha fet que en el *Diccionari normatiu valencià* s'incorpore la paraula *pesebre* amb una esse.

D'altra banda, és possible —no és segur, però sí molt probable— que la paraula castellana *pesebre* en realitat siga un valencianisme. El gran lexicògraf colombià Rufino José Cuervo, de fet, així ho creia. Però repassem alguns esdeveniments històrics per a reforçar esta hipòtesi. En 1760, quan Carles III acabava de deixar el tron de Nàpols per a assumir el d'Espanya, encarregà a Josep Esteve Bonet i Josep Ginés Marín, dos reputats escultors valencians, una important col·lecció de figures, de mig metre d'alçària, per a representar el naixement de Jesús. Era un regal al seu fill, el futur rei Carles IV. El resultat fou una bigarrada composició artística, anomenada el *Belén del Príncipe*, que s'exposà en el Palau del Buen Retiro de Madrid, i des d'ací, per imitació, la tradició betlemista s'escampà per la resta d'Espanya.

A Catalunya, la paraula *pesebre* havia desaparegut de l'ús habitual. A la menjadora per al bestiar li deien —i continuen dient-li— *grípia*. El mot *pesebre* es prengué del castellà per a referir-se exclusivament a la representació del naixement de Jesús, amb una pronunciació acastellanada, i per això en la tradició lexicogràfica catalana s'incorporà amb doble esse: *pessebre*.

Atenent les vicissituds per les quals ha travessat esta paraula, potser seria raonable que l'IEC rectificara la grafia *pessebre* i passara a grafiar-la amb una esse. Al cap i a la fi, nosaltres, els valencians, som els depositaris de la tradició històrica d'esta paraula i l'hem usada ininterrompudament. Són ells, evidentment, els que han de valorar si consideren preferible disposar d'una forma unitària o mantindre grafies diferenciades per a reflectir la pronúncia real de cada territori. Tot és lícit, i per a tot hi ha raons. Però, siga com siga, els valencians hem de continuar dient la paraula *pesebre* amb esse sonora. Com sempre ho hem dit. Esta anècdota, a més, hauria de servir-nos per a reforçar la nostra confiança en la pròpia manera de parlar.

5 Estacamaquí

Jordi Badia i Pujol @jbadia16

Blog *El clot de les Ànimes. Llengua i circumstàncies*, 27/12/2016

<http://blocs.mesvilaweb.cat/jbadia/2016/12/27/estacamaqui/>

Ara fa quaranta-cinc anys, el 28 de desembre de 1971, en Joan Pujol i Vilanova, amb la mirada de murri i la veu esquerdada de sempre, va escometre el seu nét petit: «M'hauries de fer un favor: vés a cal Magí i porta'm tres unces d'estacamaquí.» L'infant es va fer repetir aquell nom tan estrany, va agafar els cèntims de l'avi i se'n va anar a cal Magí. Quan el nen, amb veu càndida, va pronunciar la paraula, les riallades sorolloses de les dones que omplien la botiga el van fer tornar vermell com un perdigot. Era xic, però no era ruc. «Digues a l'avi que se'ns ha acabat, avui.»

Vaig sortir i me'n vaig anar a casa, molt empipat. No vaig badar boca en tot el dia, de manera que l'avi no va poder fer-me dir si havia complert l'encàrrec. Ni va gosar reclamar-me els deu rals que m'havia donat. Com se sol dir, aquell fet em va marcar; hi hagué un abans i un després.

El subconscient m'havia retingut aquesta anècdota fins fa pocs mesos, quan en vaig parlar amb amics més grans que jo, de fora de Callús. Tothom va riure, però el cas és que ningú no havia sentit mai aquell mot: *estacamaquí* (és a dir, «estaca'm aquí»). Això em va fer pensar que era una facècia típica de Callús. Fins que, llegint les *Dites, locucions i frases fetes de Trespunts avall* (d'en Josep Espunyes), vaig ensopegar amb un «estaca'm aquí» i l'aclariment següent a peu de pàgina: «Passatemps força poca-solta, que els grans practicaven amb la finalitat de matar l'estona i riure's dels infants. Innocents com eren, per l'edat, els solien donar una peça de cinc cèntims i els feien anar a una botiga a comprar "cinc cèntims de llavor d'estaca'm aquí". La reacció del botiguer o botiguera, normalment irada, era d'arrucar la víctima de l'engany i engegar-la a dida.»

Caram! Així l'*estacamaquí* no era exclusiu de Callús, ni del Bages, sinó que el compartíem amb l'Alt Urgell.

Arran d'aquesta troballa, vaig fer una cerca ràpida a internet i vaig descobrir *estacamaquins* per tot el Principat: a [Sant Feliu de Guíxols](#) (Baix Empordà), al [Prat de Llobregat](#) (Baix Llobregat), a [Sant Cugat del Vallès](#) (Vallès Occidental), a [Tivissa](#) (Ribera d'Ebre)...

Fins ara no n'he trobat cap referència ni al País Valencià ni a les Illes, però això no vol dir que no n'hi hagi. Tampoc no m'ha sortit a cap diccionari general (ni

tan sols a l'Alcover-Moll), però sí, és clar, en els llibres d'en Joan Amades. En parla al *Costumari català*, publicat per primera vegada entre el 1950 i el 1956. Però ja s'hi refereix vint anys abans, el 1930, en un extens article titulat «Costums populars de Barcelona» ([pdf](#)). Parlant del dia dels Innocents, diu que els qui feien més bromes eren els menestrals: els manyans, que clavaven una moneda a terra perquè els eixerits s'escarrassessin a arrencar-la; els ferrers, que deixaven una ferradura roent al mig del carrer perquè els supersticiosos s'hi cremessin els dits; els fideuers, que ficaven fils dins els fideus i feien que l'olla esdevingués una filagarsa... I tots, en general, ensarronaven els aprenents, «enviant-los a ca l'apotecari a cercar unguent d'estacamaquí, pòlvors de moll de l'os de farmacèutic, aixarop de pàmpol, aigua de tremolins tremolants i altres ingredients de la farmacopea còmica».

I d'on ve, aquest nom? No ho sé pas. Només he sabut trobar-ne una referència especulativa molt interessant de l'erudit i polígraf Marçal Olivar, estudiós d'obres d'autors medievals. En l'article titulat «[Noves precisions sobre la infantesa de Bernat Metge](#)», comenta una acta notarial de l'any 1364, sobre la venda d'una apotecaria. S'hi inclou un inventari de tots els productes de la botiga, entre els quals «hi havia un *unguentum contra rupturam* (per als qui tinguessin tendència a trencar-se) i un altre titulat *unguentum Gratia Dei* (per a casos greus); finalment, l'unguent de la planta anomenada *estacha rocí* —que és un nom que fa pensar en aquell “estaca'm aquí” a què es refereix una popular “innocentada”». Podria venir d'ací, com sembla insinuar Olivar? Vés a saber...

Avui la broma de l'estacamaquí no faria riure, perquè molt jovent ja no sap què vol dir «estacar». I això que havia estat un verb popular i expressiu, a tot el domini lingüístic. De «lligar a una estaca» («Aquests estaquen els gossos amb llonganisses»), va passar a significar «lligar» en general i, més endavant, «immobilitzar» en qualsevol context. Encara en algun lloc es manté «estacar-se» amb el significat de «encallar-se, trobar-se impedit d'avançar», com en aquesta cançó popular de Pego (Marina Alta):

*Ma mare m'envia a escola
amb un llibre sense tapes;
a la primera lliçó
posa'm pallús que m'estaque.*

PS: Durant el dinar de Nadal, els meus germans expliquen tot d'acudits de l'avi. En Jaume, que l'ajudava a la peixateria de la carretera de Vic de Manresa, recorda perfectament quan el va fer anar a l'estació de la Renfe (a un quilòmetre i mig) a mirar a quina hora sortia el tren de les set i deu. No es va adonar de

l'engalipada fins que no va ser a can Jorba, a mig camí. En tornant, va provar de respondre amb el màxim de dignitat: «Surt a l'hora de sempre.» També hi devia haver un abans i un després...

Vegeu també [Us agrada "el Nadal"?](#), del mateix autor al seu blog (16/12/2016)

► Tira d'en Sísif publicada a *El Punt* el 27/12/2006 – © Jordi Soler

6 S'acosta Nadal

—Divagació d'hivern

Ramon Torrents

Blog *Raons de llengua*, 17/12/2016

<https://dellengua.wordpress.com/2016/12/17/sacosta-nadal/>

Indiferent i al marge de la vida purament administrativa, arriba un moment de l'any, quan la tardor comença de perdre l'or de les seves coloracions variables, quan, complet el seu cicle, les castanyes i els panellets han passat avall i l'abric ja agraeix la companyia de la bufanda, que trobeu algú que us diu:

—S'acosta Nadal!

La sola pronunciació d'aquesta frase també produeix sovint una resposta més o menys habitual:

—Sona molt català, això de «S'acosta Nadal»!

Si l'afirmació anterior és certa, on és, doncs, el secret d'aquesta simple frase? Què s'hi amaga? De fet, composta com és d'un verb i un nom, no sembla poder contenir gaire misteri.

En primer lloc, hi veiem un ús tan correcte i genuí com normal del verb *acostar*, que en el *Diccionari castellà-català* (Enciclopèdia Catalana – Diputació de Barcelona, 1985-1989) ocupa el primer lloc en la llista d'equivalents del castellà *acercar*:

acercar: acostar, atansar, apropar, aproximar

Allò que fa que *acostar* ens soni “tan català” és probablement que aquest verb no té directament res a veure amb el seu equivalent castellà *acercar*, format sobre l'adverbi *cerca* (català ‘prop’), ni tampoc amb el francès *approcher*, per parlar només de les llengües més pròximes. Es tracta, doncs, d'una forma genuïnament catalana.

D'altra banda, tot i pertànyer al parlar de cada dia, *acostar* es veu avui notòriament desplaçat per un altre verb, *apropar*, de tradició i arrelament molt més curt i, com veurem, això també reforça el fort caràcter de *acostar*.

Sobre *apropar*, sinònim de *acostar*, el primer testimoni documental és decididament més modern (1889) que el de *acostar* (1250). Afegim-hi que *apropar* era territorialment exclusiu de la Cerdanya i petites zones contigües.

L'èxit de *apropar* en oposició al clàssic *acostar* es pot explicar probablement a partir dels dos fets següents:

1. *Apropar* respon, com el castellà *acercar*, a un sistema de derivació que *acostar* no ha produït. En efecte, així com *acercar* deriva de *cerca*, també *apropar* és format a partir de *prop*. De la mateixa manera, sobre *prop* s'ha generat *proper*; com, en castellà, de *cerca* ha derivat *cercano*. Per ara, en català aquesta cadena no ha anat oficialment més endavant, si bé podem donar testimoni d'haver sentit o llegit les formes **propà* i **propania*, la primera en concurrència amb *proper* (seguint el model de derivació de *cercano*), i la segona en un calc indiscutible de *cercanía*. Al costat dels fets anteriors observem que els diccionaris són unànimes a definir *apropar* amb un simple ‘acostar’, i *proper*, amb ‘pròxim’. A part això, cap dels diccionaris de més ús no inclou l'adverbi de temps *properament* –avui relativament usual–, no pas perquè sigui mal format, sinó per manca de tradició.

2. El segon factor que pot explicar l'expansió de *apropar* és la simple novetat: com que no constituïa un element del vocabulari tradicional, *apropar* pot haver estat objecte de predilecció a causa de ser un mot innovador i, per tant, “de més impacte”. Però gosem assegurar que això no el fa millor que *acostar*.

Fetes aquestes observacions sobre *acostar*, fixem-nos en l'altre element de la frase: el nom *Nadal*.

Quan diem “S'acosta Nadal”, observem que per introduir aquest nom no necessitem pas l'article determinat: la frase amb què començàvem i que era objecte d'admiració no deia, en efecte “S'acosta ~~e~~ Nadal”. I no és pas que “Nadal” no admeti l'article; però, amb valor adverbial, certs noms dels que designen les grans diades de l'any funcionen sovint sense l'auxili d'aquest element. Així diem “~~E~~l Corpus sempre s'escau en dijous”, “Aquest any ~~e~~ Nadal és un dilluns”, “Vindran per ~~l~~a Pasqua”.

Nadal, encara, és un dels mots que el castellà pluralitza amb facilitat per referir-se a un de sol (“*Le deseamos unas felices Navidades*”), allà on el català, no tan magnànim a crear plurals inexpressius, no coneix aquest ús del plural i en té prou de dir “Us desitgem un bon Nadal”.

Un bon Nadal i un feliç any nou és el que desitgem a tothom que hagi tingut la bona voluntat d'arribar fins aquí.

► Ninot d'Aleix Saló publicat a *directe!cat* el 09/12/2009

7 Un Nadal, però llarg

J. Leonardo Giménez

El valencià és fàcil (Alzira: Reclam, 2016), pàg. 115

Em trobava dissabte en una botiga i sent que la dependenta, filla dels amos de la tenda, diu: “Ja s’acosten els Nadals”. Ni son pare ni sa mare, i molt menys els seus iaïos, hagueren pluralitzat el nom de tan emblemàtica celebració. En la nostra llengua celebrem Nadal, així en singular, i ens val des del 24 de desembre fins al 6 de gener de l’Any Nou. En castellà, és usual dir *las Navidades*, però en valencià, amb un Nadal, però llarg, en tenim prou.

Passa com en el *bon dia*, que n’hi ha prou amb el singular, contràriament a la llengua veïna, que diu *buenos días*, encara que també en algunes parts també diuen *buen día*. Això de fer-ho en singular, mentre en castellà ho fan en plural, ocorre en altres casos; per exemple en les locucions en què citem l’esquena. En la sèrie *L’Alqueria Blanca*, el retor digué que abans “Els retors deien missa d’esquenes al feligresos”. “Que quantes esquenes tenen els retors valencians?”, es preguntava el lexicògraf Eugeni S. Reig. El capellà televisiu devia haver dit que “Els retors deien missa d’esquena als feligresos”, perquè només en tenim una, d’esquena. Una altra cosa seria “D’espatles, perquè d’això sí que en tenim dos”.

Tornant al llenguatge nadalenc, el 24 i el 31 de desembre celebrarem la nit de Nadal i la nit de Cap d’Any, respectivament, i per a res **Nitbona* ni **Nitvella*, que serien calcs innecessaris i inadmissibles en valencià. I abans, a algú li eixirà la Grossa de Nadal, que és com hem d’anomenar el premi del sorteig de la loteria de Nadal. I al primer dia de l’any hi direm dia de Cap d’Any. I al Jesús xiquet, li direm Jesuset, bandejant això de *el Niño*, tant al personatge com a la loteria que el rememora.

I arribem a la ‘representació del naixement del Jesuset’, a la qual hi direm, com és tradicional i usual, betlem, encara que en altres contrades de la nostra llengua en diuen pessebre. Per als valencians, majoritàriament, *pesebre*, amb una s, és ‘la menjadora dels remugants grans (bovins, cavalls, ases, muls)’, també, per extensió, l’habitable que el conté. En un betlem hi ha el pessebre, com a motiu central de tal representació, però per a nosaltres, no tot el betlem és un “pesebre”.

Vegeu l'article d'Eugeni S. Reig [“Castellanismes de primera i de segona”](#) (*pessebre* n’és un). I dos articles més de Leo Giménez, [“La grossa, el Jesuset i el pesebre”](#) i [“Tindre un bon pesebre”](#).

8 Els noms de la festa de Nadal. Neules i torrons

Antoni Llull Martí

Prenint el demble a les paraules. Defensa de la llengua, etimologia, història, curiositats (Palma: Documenta Balear, 2009), pàg. 193-195

Encara que no hàgiu estudiat cap idioma estranger, segurament haureu observat, per les fórmules de felicitació tan abundoses a les postals nadalenques, que el nom de Nadal és molt semblant en totes les llengües llatines: *Nadal*, *Natal*, *Natale*, *Noël*, *Navidad* (abreviació de *Natividad*), etc., però que en les llengües germàniques el nom d'aquesta festa és molt distint del que li donam nosaltres, i que en molts de casos no se li veu res que sembli que pugui tenir cap relació amb la paraula «naixement».

Comencem per la més coneguda arreu del món, l'anglesa *Christmas*, que literalment traduïda és 'missa de Crist', significat el dia en què a les esglésies es diu la missa que commemora el naixement del Fill de Déu (nom coincident, en significació, amb el neerlandès *Kerstmiss*). *Mass*, 'missa', reduït a *mas* es troba en anglès formant part d'altres noms de festes: *Candlemas*, 'la Candelera'; *Michaelmas*, 'Sant Miquel', etc. De vegades *Christmas* es troba abreujat amb la forma *Xmas*, en la qual la *X* es troba al lloc de la lletra grega amb què comença el nom de Crist, representat en llatí per *Ch*.

El complicat nom alemany *Weihnacht*, generalment usat en plural, *Weihnachten* (talment com en castellà usen *Navidades*), és compost pel mot *weih*, 'beneït, consagrat', i *Nacht*, 'nit', però ho diuen al dia de la festa, el 25 de desembre, havent format, per a la Nit de Nadal el compost *Weihnachtsabend*, o *Christnacht*. En algunes regions d'Alemanya també diuen al Nadal *Jul* (llegiu *yul*), nom usat sobretot en les llengües nòrdiques, que en principi no tenia res a veure amb el naixement de Crist, sinó que designava la festa pagana amb què els pobles germànics celebraven el solstici d'hivern, mot d'origen obscur, però molt estès pel nord d'Europa. Fins i tot es troba en anglès, si bé no hi és tan corrent com *Christmas*, amb la forma *Yule*, grafia diferent però amb pronunciació idèntica a la indicada per a la forma alemanya.

Neules i torrons

Dos elements indispensables en els nostres àpats nadalencs són les neules i el torró. El mot *neula* prové del llatí *nébula*, que significa 'boira' (del qual sortí el castellà *niebla*) i també 'full de metall prim'. En català antic, *neula* tenia el mateix significat que el seu germà castellà *niebla*, però actualment no s'usa amb

aquesta accepció, havent estat arraconat per *boira*, *broma* o *calitja*. Des dels orígens de l'idioma, *neula* ha significat també 'fulla prima de pasta de farina, amb sucre o sense', i durant l'edat mitjana en tot banquet se servien com a postres neules i piment. El piment era un vi preparat amb espècies i endolcit amb mel o sucre.

El torró, que a Mallorca i fora Mallorca es deia, antigament, *terró* (era com l'anomenàvem a Manacor quan jo era al·lot, i sembla que no anàvem desenca-minats), puix que segons opinió de l'eminentíssim lingüista Joan Coromines és molt probablement derivat de *terra*, i *terró* (germà del castellà *terrón*) era el nom que també es donava en temps molt antic a un terròs, i és possible que ho diguessin igualment a la pasta d'ametla torrada amb mel i sucre, capolada o no, pel seu aspecte de terròs, o de conglomerat de terra i maquets si l'ametla no-més era trossejada, però no capolada. Ja hi ha receptes de torrons a receptaris catalans del segle XV, i quasi sempre els anomenen *terrons*. Es degué canviar la e per la o per creure la gent que el mot provenia de torrar les ametles o avellanes amb què es feia aquest dolç, cosa no del tot impossible, però sembla aquesta etimologia més insegura que l'anteriorment esmentada.

Del català, el mot *torró* (supòs que per la seva pronúncia «turró»), passà al cas-tellà amb la forma *turrón*, i també a l'italià, en aquell temps que Nàpols formava part de la Corona d'Aragó, amb les formes *terrone* i *torrone*, i al francès com a *touron*, mot inusual actualment, reemplaçat per *nougat*, i també al portuguès *torrão*, mot, però, que sempre ha estat poc conegut pels mateixos portuguesos. En francès, el *nougat* era en principi una coca feta amb farina i nous, però avui en dia es diu a una casta de torró fet amb ametles o avellanes i sucre i mel, i del francès, el mot *nougat* ha passat a l'anglès amb la mateixa forma escrita.

► Tira de Daniel Boada publicada a l'Avui el 14/12/2007

9 El “cagatió” no existeix

Màrius Serra @mariusserra

La Vanguardia, 09/12/2014

Un dels desastres habituals en la recuperació de les tradicions rurals per part de les societats urbanes és que sovint es fa per aproximació. D'oïda. El tió n'és un exemple espectacular. Després del franquisme, l'escola catalana el va reintroduir a les ciutats i des de llavors el tronc amb cara i barretina és apallissat feliçment per tots els petits energúmens urbans. Els peatges de la seva popularització han estat diversos. D'avellanes i torró el tió ha passat a cagar nines, cotxes elèctrics i PlayStations. Com més va, més caga, i aital defecació ha vingut acompanyada de la defecció del nom veritable. En comptes del tió, es parla del “cagatió”. En comptes de fer cagar el tió, fan el “cagatió”. On s'és vist? Potser per això, des de L'Auditori de Barcelona el Museu de la Música i el Centre Robert Gerhard han llançat la campanya “Fem cagar el tió: a casa nostra ho fem així...”, que demana les diverses cançonetes que acompanyen la preceptiva allisada del pobre tronc personificat. L'objectiu és descobrir quantes versions perviuen de la cançó de fer cagar el tió i aplegar-les després en un recull que reflecteixi la diversitat i la riquesa d'aquesta tradició nadalenca que ha reconquerit les nostres ciutats en franca competència amb Halloween i Papanoels.

► Ninot del Gargotaire publicat a *Racó Català* el 27/12/2013

Més enllà de la perspectiva musical, potser també convindria propagar-ne la lingüística i aprofitar la campanya per explicar que no existeix cap “cagatió” perquè els tions no caguen sinó que els fem cagar. Un tió és una soca ben gruixuda com les que es fan servir a les llars de foc perquè cremin, i atiar el foc vol dir animar-lo ventant i removent els tions perquè cremin millor. De fet, a la comarca de la Noguera (com a mínim a Balaguer i a Artesa de Segre) no fan cagar el tió sinó la soca, mentre li canten: “Caga soca de Nadal, caga tarrons i pixa vi blanc, no cagos arengades, que són salades. Caga tarrons que són molt bons. Caga! Caga! Caaaga!” (en un final percussor que sona al de l’himne del Barça). A Calaf, per contra, la meva tieta Ramona feia cagar de nena la colometa, així: “Caga colometa, caga una miqueta, si no vols cagar, cop de bastó hi haurà”. Quan fa un parell de temporades vaig anar a buscar *Paraules en Ruta* pel programa *Divendres* a Porrera, un nen encara ens va dir que a casa seva no feien cagar el tió sinó la vaga, i que li deien així perquè com que només es desperta un dia a l’any, demostra la seva vagància infinita. Finalment, a Guissona em van dir que feien cagar el tió cantant-li un parenostre especial i per això de la bastonejada també en deien “dir el parenostre”. Segur que hi ha moltes més variants genuïnes, però enlloc no és el “cagatió”. Bon cop de bastó!

Vegeu també [“l’amic del cagatió?”](#), de Maria Rodríguez Mariné (*Ara*, 17/12/2016) i [El tió de Nadal](#) al DCVB.

10 Per Nadal, cada ovella al seu corral

Víctor Pàmies i Jordi Palou

[Els 100 refranys més populars](#) (Valls: Cossetània, 2015, 5a edició)

El refrany fa referència al retrobament familiar (el *corral*) característic de les dates nadalenques: temps de descans, de festa i de compartir. El dinar de Nadal constituïa l’àpat familiar per excel·lència, el que reunia a la taula paterna els fills absents (*cada ovella*). La metàfora funciona perfectament entre les parelles *corral/casa* i *ovella/persona*.

És un refrany del calendari recollit bàsicament al Principat de Catalunya, encara que conegut en altres indrets de parla catalana. Hi ha algunes variants formals i antigament la parèmia tenia dues clàusules, de les quals ha perviscut

majoritàriament només la primera: *Per Nadal, cada ovella al seu corral; per Sant Esteve, cadascú a casa seva*. Aquesta dicotomia Nadal/Sant Esteve apareix en altres refranys del calendari, com per exemple en el cicle de l'allargament del dia, quan diu *Per Nadal, un pas de pardal; per Sant Esteve, un pas de llebre*. Una altra variant ben curiosa: *Per Nadal, cada perdiu al seu niu*. També s'aplica a les festes de Pasqua i la parèmia diu que *Per Pasqua i per Nadal, cada ovella al seu corral*. També en alguns llocs diuen *Per Nadal i per Cap d'Any, cadascú amb el seu company*, en referència a les celebracions més importants de les festes de Nadal.

Segur que hi ha un fum més de dites referides al Nadal, però potser no tan populars com aquesta. Apuntem-ne, però, alguna, que ja veureu que n'hi ha de referides al fred: *Bona casa i bona brasa, bona brasa i bon tió, i bon Nadal que Déu ens dó, o El fred cabal, un mes abans i un mes després de Nadal, o Fins el dia de Nadal no és hivern formal* a l'activitat desenfrenada de la cuina per preparar el gran àpat: *El forn, per Nadal, no para un instant, o És dia de Nadal, salsa, gallina o gall farcit, tant si és pobre com si és ric, per a aquell dia mai falta, La fornada de Nadal se n'emporta mig costal*. I el refranyer també destaca la nit de Nadal: *La nit de Nadal, la festa dels estels, i la festa major del cel o La nit de Nadal la més llarga (o la més estelada, o la més clara) de l'any*.

També n'hi ha força que relacionen Nadal amb Carnestoltes, la següent festa important del calendari. Acabades les festes de Nadal, cal comptar els dies que queden per a la següent festa: *De Nadal a Carnaval, set setmanes, tant se val o De Nadal a Carnestoltes, set setmanes desimboltes*.

Expliquen que al Capcir diuen moltes coses diferents de la resta. La primera que esmenten és que aquí es diu *íu* i *tö*, i de Matamala en avall, *jo* i *tu*. Amb la -ö-, els capcinesos guanyen una vocal. Les dones comencen a referir peculiaritats. «Les trufes aquí són *tröfes*... i als Angles, *patanes*. I els gavatxs en diuen *patales*.» Jo em converteixo en un representant del món exterior al Capcir:

—Vosatros diseu *una mica*, i nosatros *un poc*; vosatros *nascut* i nosatros *naixit*; vosatros *sucre* i nosaltros *söcre*...

Llavors passen als refranys:

—**Per Nadal cada feda al seu corral**. No ho dieu vosatros això?

—La dita sí, pero *feda* no, és paraula gavatxa; diem *ovella*.

EUGENI CASANOVA, *Viatge a les entranyes de la llengua. De la riquesa a l'agonia del català* (Lleida: Pagès, 2003)

Etimologia de *corral* — Probablement d'un llatí vulgar *currale*, derivat arcaic de *currus*, 'carro'; de 'lloc per als carros' es pogué passar fàcilment a 'lloc per a les cavalleries i altres animals'.

► Tira d'en Sísif publicada a *El Punt Avui* el 13/12/2012 – © Jordi Soler

Per Santa Llúcia, un pas de puça; per Nadal, un pas de pardal; per Sant Esteve, un pas de llebre

Tornem al calendari, que, entre els participants en el *Top ten*, tant com en la cultura tradicional, té i ha tingut sempre un paper decisiu. Aquest refrany s'inscriu en el cicle de l'allargament del dia. Els estudiosos el relacionen amb Santa Llúcia (13 de desembre), ja que per aquestes dates podem començar a observar que el dia creix.

El refranyer, que no cerca veritats absolutes ni científiques irrefutables, ho arrodoneix dient que la nit de Sant Joan és la més llarga i el dia de Nadal el més curt. I per expressar aquest allargament del dia gairebé imperceptible, fa referència a salts de diversos animalons que en puguin deixar constància: *Per Santa Llúcia, un salt de puça; Per Nadal, un pas de pardal; Per Sant Esteve, un pas de llebre; Per Ninou, un pas de bou*, etc.

Tots aquests refranys van recollits en una cantarella que, depenent dels indrets i llocs on es recorda o recull, s'allarguen o escurcen amb més o menys elements. Tant és així que cada un dels seus membres ha arribat a funcionar com un refrany independent dels altres.

I ara ens demanem: com pot ser que per Santa Llúcia, que s'escau el 13 de desembre, el refranyer comenci a creure que el dia s'allarga, si encara no hem arribat al solstici d'hivern?

Ja hem dit en diverses ocasions que el refranyer és «elàstic», una mica mentider, i que es fa venir les coses al seu terreny com li interessa i quan li convé. Però en aquest cas no és així i hi podem trobar un parell d'explicacions plausibles.

Una ens ajuda a acotar l'antiguitat del refrany, anterior a la reforma gregoriana del calendari, el 1478. Ens ho explica Joan Amades. Mentre va ser vigent el calendari julià, el calendari meteorològic es va anar desfasant respecte del calendari astrològic. Amb la reforma de finals del segle XV i l'adopció del calendari gregorià (el que seguim actualment, per entendre'ns), es va resoldre aquest desfasament traient d'una tacada deu dies del calendari. Fins aleshores, el 13 de desembre no corresponia a la data meteorològica corresponent, sinó que calia sumar-hi els deu dies de desfasament que arrossegava i corresponia al 23 de desembre, quan realment, passat el solstici d'hivern, el dia es començava a allargar.

Una altra explicació possible és que, encara que quan es comença a fer clar encara no és més d'hora (el sol va sortint cada dia una mica més tard fins a la segona setmana de gener, i a partir d'aquí matina cada dia una miqueta més), sí que comença a haver-hi més hores de sol, perquè el sol es pon més tard i per tant hi ha un lleu increment de l'estona diürna.

«Per Santa Llúcia, un pas de puça», «Per Nadal, un pas de pardal», «Per Sant Esteve, un pas de llebre» i «Per Any Nou, un pas de bou». Aquestes dites populars defineixen molt bé com a partir de mitjan desembre les tardes guanyen minuts de sol. Molta gent està convençuda que el dia 21 de desembre és quan el sol es pon més d'hora, però no és cert. A partir d'aquest dissabte, les tardes ja seran una mica més llargues.

XAVI FREIXES, «Tardes més llargues» (*Avui*, 13 de desembre de 2007)

Etimologia de *puça* — Del llatí *pūlex*, *-īcis*, mateix significat, a través del català antic plural *pulces*, d'on el singular antic *pulça* i després *puça*.